

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

3/2026

ročník/volume 36

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

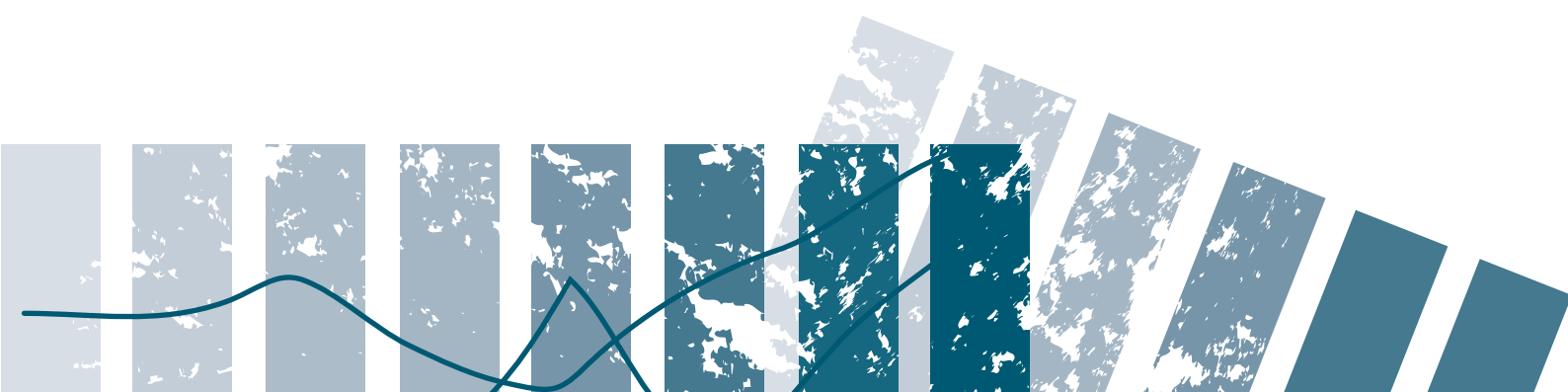
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 1

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 3 – 20

Dátum vydania/Publication date: 15. júl 2026/July 15, 2026

Branislav ŠPROCHA

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v. v. i.

**PRIESTOROVÉ DIFERENCIE KONEČNEJ PLODNOSTI
A PARITNEJ ŠTRUKTÚRY ŽIEN NA SLOVENSKU**

**SPATIAL DIFFERENCES IN COMPLETED COHORT FERTILITY
AND PARITY STRUCTURE OF WOMEN IN SLOVAKIA**

ABSTRAKT

Plodnosť žien na Slovensku prešla od konca druhej svetovej vojny významnými zmenami. Hlavným vývojovým trendom je pokles priemerného počtu detí, najmä v dôsledku poklesu zastúpenia žien s tromi a viac deťmi v prospech dvojdetnej rodiny. Smerom ku kohortám z druhej polovice 60. a začiatku 70. rokov 20. storočia sa však postupne zvyšovala bezdetnosť a podiel žien len s jedným dieťaťom práve na úkor rodín s dvomi deťmi. Tieto zmeny sú na národnej úrovni dobre známe, ale regionálne rozdiely sa len zriedka analyzujú prostredníctvom kohortových údajov. Hlavným cieľom tejto štúdie je analyzovať konečnú plodnosť a paritnú štruktúru žien v okresoch Slovenska na základe výsledkov piatich po sebe nasledujúcich sčítaní obyvateľov od roku 1980 do roku 2021. Získané výsledky potvrdili aj na subnárodnej úrovni pokles konečnej plodnosti, nárast bezdetnosti a jednodetných rodín, ako aj pretrvávanie určitých regionálnych rozdielov, a to priestorové vzorce okresov s nadpriemernou a podpriemernou realizovanou plodnosťou.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

konečná plodnosť, bezdetnosť, jednodetnosť, ženy s dvomi deťmi, ženy s tromi a viac deťmi, okresy, Slovensko, sčítanie obyvateľov 1980 – 2021

ABSTRACT

Female fertility in Slovakia has undergone significant changes since the end of World War II. The main development trend is a decrease in the average number of children, mainly due to the decrease in the proportion of women with three or more children in favour of the two-child family model. However, among the cohorts from the second half of the 1960s and the early 1970s, childlessness and the share of women with only one child have gradually increased, at the expense of the two-child model. These changes are well known at the national level, but regional differences have only rarely been analysed using cohort data. The main objective of this study is to analyse the completed cohort fertility and the parity structure of women in the districts of Slovakia based on the results of five consecutive population censuses carried out between 1980 and 2021. The obtained results also confirmed at the subnational level the decrease in completed cohort fertility, the increase in childlessness and one-child families as well as the persistence of certain regional disparities or the spatial pattern of districts with above-average and below-average levels of realised fertility.

KEYWORDS

completed cohort fertility, childlessness, one-child families, women with two and three or more children, districts, Slovakia, population censuses 1980–2021

1. ÚVOD

Plodnosť na Slovensku prechádza v posledných už viac ako troch desaťročiach výraznými, pomerne dynamicky sa presadzujúcimi zmenami, ktoré sa dotkli jej intenzity, časovania a následne sa odzrkadlili aj na štruktúre žien podľa počtu narodených detí (parite). Tieto zmeny sú reflektované v desiatkach prác na národnej (Potančoková, 2008a, 2008b, 2011; Šprocha, 2023; Šprocha & Tišliar, 2018; Vaňo et al., 2001) i regionálnej úrovni (Bleha et al., 2014; Šprocha et al., 2019). Potvrďuje sa pritom pretrvávajúce pomerne významných priestorových diferencií v intenzite i časovaní rodenia detí (Bleha et al., 2014; Šprocha et al., 2019). Najčastejšie sa na tieto účely využívajú prierezové ukazovatele, ktoré umožňujú reflektovať každoročné – okamžité posuny. Tie však nemusia vzhľadom na rýchlosť predmetných posunov, ako aj transformáciu časovania a parity v konečnom dôsledku reflektovať reálnu situáciu (bližšie napr. Potančoková, 2008a). V prípade generačného pohľadu však nie sú žiadne pochybnosti, pretože kohortové ukazovatele merajú skutočnú realizovanú plodnosť (Sobotka et al., 2011) a umožňujú analyzovať jej zmeny v čase i priestore. Na tento účel je možné na národnej úrovni využiť jednak vhodne do generačnej podoby upravené prierezové údaje (pozri napr. Potančoková, 2008b; Šprocha & Tišliar, 2016) alebo výsledky sčítaní obyvateľov, domov a bytov. Práve analýza konečnej plodnosti a paritnej štruktúry žien v regiónoch Slovenska je však menej častým objektom výskumu a na okresnej úrovni v podstate poznáme zo slovenského prostredia len minimum aktuálnych prác (Bleha et al., 2014; Ďurček & Šprocha, 2017, 2019; Katuša & Šprocha, 2015; Šprocha, 2023) využívajúcich pri analýze plodnosti kohortové údaje. Analýza výsledkov sčítaní obyvateľov o počte živonarodených detí pritom predstavuje jeden z najdôležitejších nástrojov na pochopenie zmien v procese plodnosti nielen na národnej úrovni.

Cieľom predloženého článku je priniesť podrobnú analýzu vývoja konečnej plodnosti žien a ich paritnej štruktúry v okresoch Slovenska. Poukazuje pritom nielen na stav zistený v poslednom sčítaní obyvateľov 2021, ale tieto zistenia sa snaží zasadiť do širšieho vývojového kontextu. Prvé dve použité sčítania ľudu (1980 a 1991) a ich výsledky o plodnosti žien na Slovensku prezentujú totižto stav reprodukcie, ktorý sa formoval ešte pred nástupom transformačných posunov reprodukčného správania po roku 1989. Prinášajú pritom cenné poznatky o tom, ako sa na regionálnej úrovni postupne presadzoval socialistický model rodiny so značným príklonom k dvojdetnej rodine pri nízkej bezdetnosti a jednodetnosti. Rovnako ani sčítania 2001 a 2011 ešte nemôžu plne identifikovať zmeny v procese plodnosti, ktoré sa začali prejavovať v dôsledku celospoločenskej transformácie v generáciách žien narodených od druhej polovice 60. rokov (pozri napr. Potančoková, 2008b, 2011; Šprocha & Tišliar, 2016). To pre určitú časť kohort (od polovice 60. do približne konca 70. rokov) umožňuje až analýza plodnosti z výsledkov sčítania 2021.

2. ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA PRÁCE

Údaje zo sčítania obyvateľov, a to predovšetkým dátum sčítania a dátum narodenia osoby (rok narodenia) a odpoveď na počet narodených detí, umožňujú priamo konštruovať kohortové (generačné) ukazovatele plodnosti. Navyše kombinácia tohto údaja s ďalšími štruktúrnymi znakmi (ako je napr. rodinný stav, vzdelanie, národnosť, náboženstvo, ekonomická aktivita a ďalšie) predstavuje základ pre aplikáciu diferenčného prístupu. Nemenej dôležitou výhodou sčítania je tiež možnosť predmetné indikátory počítať pre jednotlivé administratívne jednotky, či inak rôzne vymedzené územné celky. Keďže na Slovensku existuje primárna databáza výsledkov sčítaní

obyvateľov už od roku 1980, je možné navyše konštruovať jednotlivé kohortové ukazovatele pre priestorovo kompatibilné hlavné administratívne jednotky (okresy, kraje). To sme využili aj na účely nášho článku, keď výsledky sčítaní ľudu 1980 a 1991 boli transformované do okresov platných od roku 1996. Základný zdroj údajov tak predstavujú anonymizované primárne údaje zo sčítaní ľudu 1980, 1991 a sčítaní obyvateľov 2001 a 2011. Údaje z posledného sčítania obyvateľov 2021 do okresnej úrovne v potrebných kombinačných triedeniach poskytol priamo Štatistický úrad Slovenskej republiky (ďalej ŠÚ SR).

Prvé dve použité sčítania pokrývajú obdobie pred začiatkom celospoločenskej transformácie a reflektujú charakter reprodukcie, ktorý sa formoval na Slovensku po druhej svetovej vojne. Keďže analyzujeme plodnosť žien vo veku 50 – 59 rokov (teda v prvej dekáde po skončení reprodukčného obdobia), ide o osoby narodené v 20. a 30. rokoch minulého storočia. Ďalšie dve sčítania reflektujú reprodukčné dráhy žien zo 40. a 50. rokov, ktoré boli v podstate formované špecifickými podmienkami minulého politického režimu. V poslednom sčítaní obyvateľov z roku 2021 už výsledná generačná plodnosť žien zo 60. rokov a začiatku 70. rokov bola do určitej miery ovplyvnená transformačnými zmenami, ktoré na Slovensku prebiehali po roku 1989.

Základom na výpočet konečnej plodnosti vo veku 50 – 59 rokov z výsledkov sčítaní obyvateľov v určitom okrese bola štruktúra žien k rozhodujúcemu okamihu sčítania a počtu (živo) narodených detí. Pre podiely žien podľa počtu narodených detí vo veku 50 – 59 rokov môžeme odvodiť nasledujúce vzťahy:

1) podiel žien bez detí (bezdetné ženy)

$$pF_0^{50-59} = \frac{F_0^{50-59}}{F^{50-59}}$$

F_0^{50-59} je počet žien vo veku 50 – 59 rokov v danom okrese, ktoré v sčítaní obyvateľov uviedli, že sú bezdetné,

F^{50-59} je počet všetkých žien vo veku 50 – 59 rokov v danom okrese sčítaných k rozhodujúcemu okamihu sčítania obyvateľov.

2) podiel žien s jedným dieťaťom

$$pF_1^{50-59} = \frac{F_1^{50-59}}{F^{50-59}}$$

F_1^{50-59} je počet žien vo veku 50 – 59 rokov v danom okrese, ktoré v sčítaní obyvateľov uviedli, že sa im narodilo jedno dieťa.

3) vo všeobecnosti pre podiel žien s n deťmi

$$pF_n^{50-59} = \frac{F_n^{50-59}}{F^{50-59}}$$

F_n^{50-59} je počet žien vo veku 50 – 59 rokov v danom okrese, ktoré v sčítaní obyvateľov uviedli, že sa im narodilo n detí.

Konečná plodnosť žien v danom okrese vo veku 50 – 59 rokov je následne odvodená z čiastkových konečných plodností jednotlivých poradí, keď platí:

$$KP^{50-59} = \sum_{i=1}^n KP_i^{50-59},$$

pričom na výpočet jednotlivých konečných plodností podľa poradia narodeného dieťaťa použijeme nasledujúce vzťahy:

- pre prvé poradie:

$$KP_1^{50-59} = 1 - pF_0^{50-59},$$

- pre druhé poradie:

$$KP_2^{50-59} = KP_1^{50-59} - pF_1^{50-59},$$

- n -té poradie:

$$KP_n^{50-59} = KP_{n-1}^{50-59} - pF_{n-1}^{50-59}.$$

V spojitosti s kohortovými údajmi získanými zo sčítania obyvateľov o realizovanej plodnosti je potrebné spomenúť aj niektoré limitácie. Prvým je retrospektivita spôsobu zberu údajov, čo môže výrazným spôsobom ovplyvňovať aj stupeň selektivity sčítaných osôb. V sčítaniach sú údaje len za osoby, ktoré mali povinnosť sa sčítať k rozhodujúcemu okamihu, resp. ktoré zostali (nezomreli alebo sa nevystažovali) v populácii až do okamihu sčítania. Daná selekcia výraznejšie ovplyvňuje najmä staršie generácie žien, preto pri dlhodobejšej analýze je potrebná kombinácia viacerých sčítaní. To však tiež nie je úplne bez problémov, keďže medzi sčítaniami dochádzalo jednak k určitým zmenám v znení otázky na počet narodených, resp. živonarodených detí, ako aj jednotlivé sčítania sa od seba odlišujú v počte a zastúpení neodpovedí. Ďalšou nevýhodou je, že z údajov nie je možné konštruovať špecifické miery plodnosti žien podľa veku, keďže sa nezisťuje údaj o dátume narodenia jednotlivých detí. Predovšetkým v spojitosti s nižšími administratívnymi celkami je spojený efekt rušivých momentov, a to najmä v podobe migrácie. Keďže v sčítaní nie je možné sledovať, kedy a kde došlo k narodeniu dieťaťa, resp. k prisťahovaniu, selektivita migrácie podľa počtu narodených detí tak môže významným spôsobom ovplyvniť v niektorých priestoroch výslednú konečnú plodnosť, pričom nemusí ísť o efekt vyššej / nižšej plodnosti, ale dôsledok vyššej miery sťahovania predmetných skupín žien.

3. KONEČNÁ PLODNOSŤ V OKRESOCH SLOVENSKA

Najvyššia konečná plodnosť vo veku 50 – 59 rokov je dlhodobo pozorovaná v severných okresoch stredného Slovenska a vo viacerých okresoch východného Slovenska. Napríklad podľa sčítania 1980 hranicu 3 detí na ženu prekračovalo až 26 okresov, pričom okrem troch z nich (Malacky, Hlohovec a Prievidza) všetky pochádzali z tohto priestoru (obr. 1). Jednoznačne najvyšší priemerný počet detí na jednu ženu v prvom desaťročí po skončení reprodukčného obdobia dosahoval okres

Námestovo so 4,6 dieťaťa. V rozmedzí 3,5 – 3,9 dieťaťa sa nachádzalo pritom ďalších 7 okresov výlučne z východného a severu stredného Slovenska.

Najnižšiu realizovanú plodnosť už podľa sčítania 1980 vykazovali predovšetkým mestské okresy Bratislavy, v ktorých najmä Bratislava I a II mali konečnú plodnosť len tesne nad hranicou 2 detí na ženu. Podpriemernú realizovanú plodnosť žien mali tiež niektoré okresy južného Slovenska (Nové Zámky, Levice, Veľký Krtíš, Lučenec), ku ktorým sa na strednom Slovensku pripájala dvojica okresov Banská Bystrica a Zvolen. V tomto priestore konečná plodnosť dosahovala 2,2 – 2,5 dieťaťa na ženu.

Nasledujúci vývoj priniesol v podstate okrem niektorých ojedinelých výnimiek kontinuálny pokles konečnej plodnosti vo všetkých okresoch a všetkých obdobiach. Jednoznačne najvýraznejšie sa pritom priemerný počet detí na jednu ženu medzi sčítaním 1980 a 2021 znížil v niektorých celkoch severného Slovenska. V okresoch Námestovo, Čadca, Kysucké Nové Mesto nastala redukcia realizovanej plodnosti v rozmedzí 1,2 – 1,4 dieťaťa. V ďalších 11 okresoch zväčša z východného Slovenska (Levoča, Košice III, Stropkov, Sabinov, Spišská Nová Ves, Kežmarok) to bol pokles od 1,0 po 1,2 dieťaťa na ženu. Keďže išlo najmä o populácie, ktoré sa podľa výsledkov sčítania z roku 1980 vyznačovali najvyššou plodnosťou, v dôsledku tohto vývoja došlo k značnej redukcii jej priestorového rozšírenia.

Podľa výsledkov sčítania obyvateľov 2021 nad hranicou 3 detí zostal len okres Námestovo a 2,9 dieťaťa na ženu dosahoval okres Tvrdošín. Ďalšie okresy z tejto oblasti ako Dolný Kubín, Čadca, Bytča, Kysucké Nové Mesto síce stále patria k celkom s vyššou plodnosťou, no ich priemerný počet detí na jednu ženu sa pohyboval už len na úrovni 2,2 – 2,4 dieťaťa. Podobne niektoré okresy Považia (Považská Bystrica, Žilina), ktoré sa tiež na začiatku 80. rokov spolupodieľali na formovaní kompaktného priestoru s nadpriemernou plodnosťou, už v súčasnosti majú len približne 2,1 dieťaťa na ženu.

Hlavnou oblasťou s nadpriemernými hodnotami konečnej plodnosti sa tak stalo východné Slovensko. V rozmedzí 2,5 – 3,0 dieťaťa sa tu podľa sčítania 2021 nachádzalo 7 okresov, z ktorých 6 (Stará Ľubovňa, Kežmarok, Sabinov, Gelnica, Spišská Nová Ves, Levoča) vytváralo kompaktný priestor a siedmym okresom bol Vranov nad Topľou.

Výrazný prepád realizovanej plodnosti od začiatku 80. rokov do roku 2021 zaznamenali tiež niektoré celky západného Slovenska v zázemí hlavného mesta (Malacky, Pezinok, Dunajská Streda). Tie sa v dôsledku toho zaradili medzi okresy s nízkou realizovanou plodnosťou.

Najmenšie zmeny medzi sčítaním 1980 a 2021 identifikujeme v okresoch na juhu Slovenska (Krupina, Lučenec, Veľký Krtíš, Rimavská Sobota, Revúce, Levice, Žarnovica, Rožňava) spoločne s okresmi Banská Štiavnica a Zvolen zo stredného Slovenska. V nich sa konečná plodnosť znížila od 0,3 do 0,5 dieťaťa na ženu. V tomto smere je však tiež potrebné pripomenúť, že ide o priestor, ktorý už výsledky sčítania ľudu 1980 označili ako populácie s najnižšou realizovanou plodnosťou na Slovensku.

Hlavná oblasť s podpriemernou úrovňou plodnosti sa postupne vyprofilovala v okresoch na západnom a juhozápadnom Slovensku, ku ktorým sa pripájajú niektoré

celky stredného Slovenska. Podľa výsledkov sčítania obyvateľov 2021 až v 28 okresoch sa hodnota konečnej plodnosti dostala pod hranicu 2 detí. Jednoznačne najnižšiu úroveň dosahuje v mestských okresoch Bratislavy (od 1,5 – 1,7 dieťaťa), ďalej v okrese Banská Bystrica (1,76 dieťaťa) a v okresoch Košice I a Košice IV (1,8 dieťaťa). Okrem nich ide tiež najmä o niektoré celky v zázemí hlavného mesta (Dunajská Streda, Senec, Pezinok), ďalej okres Komárno a Zvolen, v ktorých konečná plodnosť podľa sčítania 2021 neprekročila hranicu 1,9 dieťaťa na ženu.

Tab. 1: Vybrané štatistické ukazovatele súboru okresov podľa hodnôt konečnej plodnosti žien podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1980 – 2021

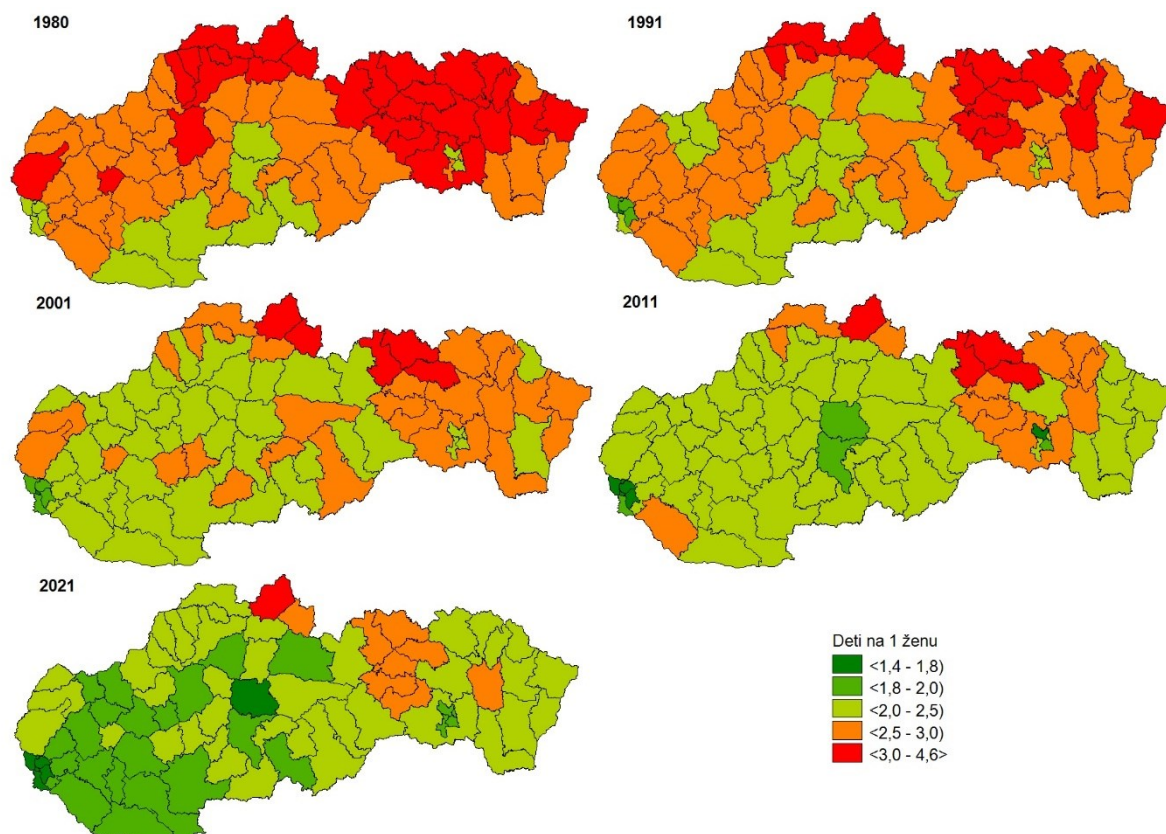
Ukazovateľ	1980	1991	2001	2011	2021
Minimálna hodnota konečnej plodnosti	2,09	1,77	1,72	1,42	1,53
Maximálna hodnota konečnej plodnosti	4,63	4,30	3,73	3,55	3,22
Priemerná hodnota konečnej plodnosti	2,90	2,68	2,50	2,32	2,13
Interkvartilové rozpätie konečnej plodnosti	0,53	0,34	0,30	0,28	0,31
Počet okresov s konečnou plodnosťou 3 a viac detí	26	15	5	4	1
Počet okresov s konečnou plodnosťou menej ako 2 deti	0	4	5	8	30
Počet okresov s konečnou plodnosťou menej ako 1,75 dieťaťa	0	0	1	3	5

Zdroj údajov: ŠÚ SR, SL'DB 1980, 1991 a SODB 2001, 2011, 2021; výpočty autora

Na porovnanie rozsahu zmien realizovanej plodnosti ešte dodáme, že v sčítaní 1991 pod hranicou 2 detí boli len štyri bratislavské okresy. V roku 2001 už išlo o všetkých 5 okresov hlavného mesta a v predposlednom sčítaní 2011 sa k nim pridali okresy Košice I a IV a tiež celky stredného Slovenska s centrami v Banskej Bystrici a Zvolene.

V dôsledku uvedených zmien a predovšetkým zisteného významného poklesu plodnosti najmä v okresoch, ktoré sa na začiatku 80. rokov vyznačovali nadpriemernou konečnou plodnosťou, môžeme postupne vidieť prehĺbujúcu sa priestorovú konvergenciu z pohľadu realizovanej plodnosti. Potvrdili to aj výsledky sčítania 2021. Napríklad variačné rozpätie sa znížilo na 1,7 dieťaťa na ženu, kým v sčítaní 1980 ešte prekračovalo hranicu 2,5 dieťaťa. Podobne klesali aj hodnoty smerodajnej odchýlky, rozptylu (z 0,21 na 0,09), či absolútnej priemernej odchýlky (z takmer 0,34 na necelých 0,23 dieťaťa).

Obr. 1: Priemerný počet detí na jednu ženu v okresoch Slovenska vo veku 50 – 59 rokov podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1980 – 2021

Zdroj údajov: ŠÚ SR, SLDB 1980, 1991 a SODB 2001, 2011, 2021; výpočty autora

4. BEZDETNOŠŤ V OKRESOCH SLOVENSKA

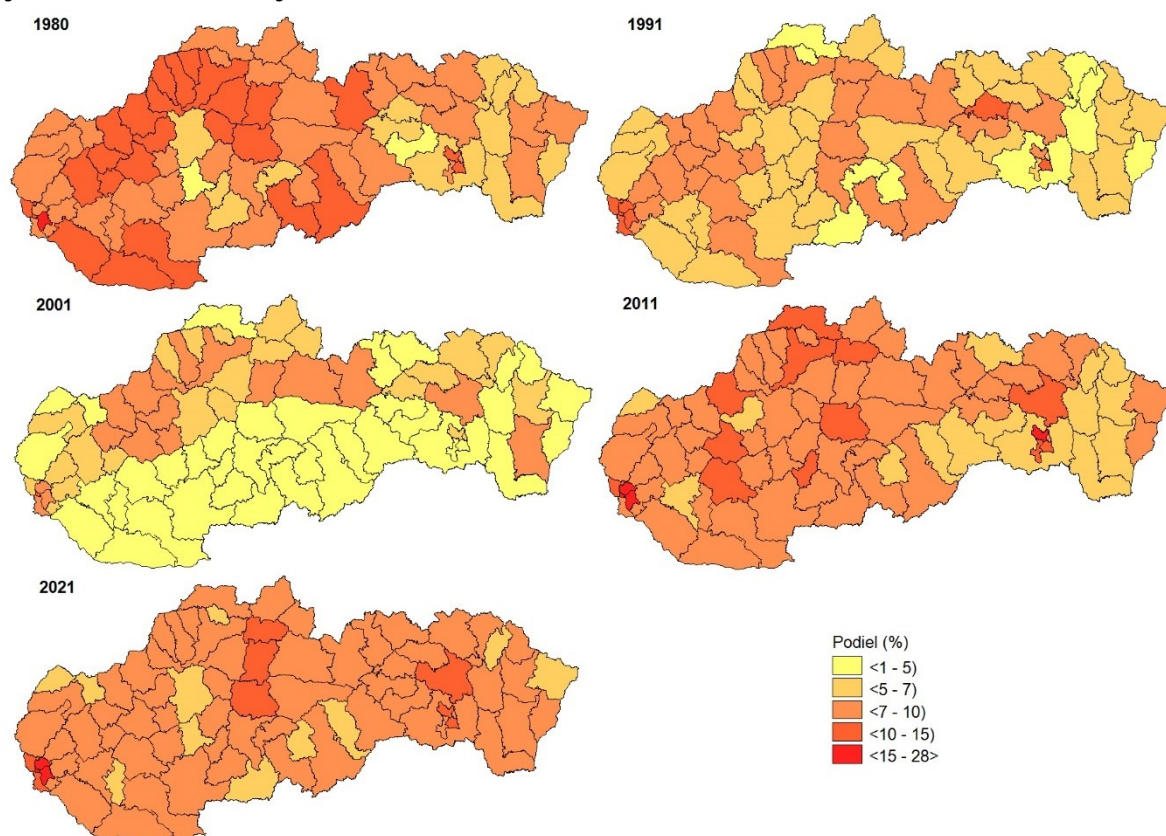
Bezdetnosť žien nad hranicu 10 % sa podľa údajov zo sčítania 1980 dostala celkovo až v 27 okresoch. Najvyššie zastúpenie bezdetných žien pritom dosahovali najmä niektoré mestské okresy Bratislavy, Košíc, ale aj celky s väčšími hospodárskymi centrami, ako Trnava, Trenčín, Banská Bystrica, či Žilina (obr. 2). Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj populácie niektorých ďalších okresov zväčša západného (Hlohovec, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Bánovce nad Bebravou, Topoľčany) a juhozápadného (Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky) Slovenska, ktoré spoločne s celkami Považia (Ilava, Považská Bystrica, Púchov, Bytča) vytvárali takmer kompaktný priestor s nadpriemernou bezdetnosťou (obr. 2). Na strednom a východnom Slovensku do tejto skupiny patrili ešte okresy Martin, Ružomberok, Turčianske Teplice, Poprad a na juhu Rimavská Sobota, Lučenec a mestský okres Košice I (obr. 2).

Najnižšiu bezdetnosť môžeme jednoznačne identifikovať vo viacerých celkoch východného Slovenska. Išlo najmä o priestor od okresu Levoča cez Spišskú Novú Ves, Gelnicu, Košice okolie, Trebišov, Vranov nad Topľou, až po trojicu celkov na severe Svidník, Stropkov a Medzilaborce. V nich sa podiel bezdetných žien pohyboval podľa sčítania 1980 v rozmedzí od necelých 5 po 7 % (obr. 2). Okrem týchto celkov nízku bezdetnosť evidujeme tiež v niektorých okresoch stredného Slovenska. Išlo najmä o okresy Žarnovica, Detva, Banská Štiavnica a Prievidza s menej ako 7 % bezdetných žien vo veku 50 – 59 rokov.

V ďalších sčítaniach najprv dochádzalo k určitej redukcii bezdetnosti. Tá sa však najmä medzi sčítaniami 2001 a 2011 zmenila na rastúci trend. Vývoj v poslednom intercenzálnom období už taký jednoznačný nebol. Bezdetnosť narástla celkovo v 37 okresoch, no išlo o pomerne nízke prírastky v rozmedzí 0,03 – 2,64 p. b. Pokles bezdetnosti zaznamenalo zvyšných 42 okresov, pričom aj v tomto prípade išlo vo všeobecnosti o málo dynamické zmeny (–0,07 až –1,88 p. b.). Väčší pokles (nad 2 p. b.) identifikujeme len v 7 okresoch (Bratislava I, Košice I, Nitra, Myjava, Čadca, Veľký Krtíš, Spišská Nová Ves).

V kontexte uvedeného vývoja tak v poslednom sčítaní 2021 už významnejšie priestorové rozdiely v zastúpení bezdetných žien neevidujeme (obr. 2). V drvivej väčšine z nich (57 okresov) sa bezdetnosť vo veku 50 – 59 rokov pohybovala na úrovni 7 – 10 %. Nad hranicou jednej desatiny bolo 11 okresov, z ktorých väčšinu tvorili mestské okresy Bratislavy a dva okresy Košíc (I, IV). Tie sa dlhodobo vyznačovali nadpriemernou bezdetnosťou na Slovensku (obr. 2). Do tejto skupiny podľa výsledkov sčítania 2021 môžeme ešte pripojiť okres Prešov, Banská Bystrica, Dolný Kubín a Ružomberok.

Obr. 2: Podiel bezdetných žien v okresoch Slovenska vo veku 50 – 59 rokov podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1980 – 2021

Zdroj údajov: ŠÚ SR, SLDB 1980, 1991 a SODB 2001, 2011, 2021; výpočty autora

Nízka bezdetnosť (do 7 %) tak už nebola viazaná s nejakou konkrétnou súvislejšou oblasťou, ale sa týkala len niektorých priestorovo oddelených okresov. Konkrétne išlo o 11 okresov. Na východe Slovenska to bol len okres Medzilaborce a Stropkov. Na juhu sa do tejto skupiny pripájali celky Revúca, Poltár, Veľký Krtíš. Ďalej išlo o dvojicu susedných okresov Prievidza, Žarnovica a zo severu okres Kysucké Nové Mesto. Na

západnom Slovensku nízku bezdetnosť identifikujeme v okrese Šaľa, Myjava a Skalica (obr. 2).

5. JEDNODETNOSŤ V OKRESOCH SLOVENSKA

Ako ukázali niektoré etnologické výskumy (napr. Botíková, 1997), model jednodetnej rodiny sa historicky viazal predovšetkým s južným Slovenskom. Empiricky to do určitej miery ešte potvrdzovali aj výsledky sčítania ľudu 1980. Napríklad v okresoch Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Veľký Krtíš, Levice a Krupina podiel žien, ktorým sa počas ich reprodukčného obdobia narodilo len jedno dieťa, dosahoval 15 – 20 %. Vysoká jednodetnosť bola identifikovaná tiež v niektorých ďalších celkoch stredného Slovenska, nadväzujúcich geograficky na uvedený historický priestor. Podľa údajov sčítania 1980 išlo predovšetkým o okres Zvolen s viac ako 20 % a okres Banská Štiavnica (16 %). Okrem uvedených celkov bola výrazne nadpriemerná jednodetnosť tiež v mestských okresoch Bratislavy a Košíc (I, II, IV).

Celkom opačná situácia na začiatku 80. rokov panovala na severe stredného Slovenska. Išlo najmä o okresy Námestovo, Tvrdošín, Dolný Kubín, Kysucké Nové Mesto a Čadca, kde podiel žien s jedným dieťaťom nedosahoval ani 7 %. Rovnaká situácia bola na severe východného Slovenska v okresoch Sabinov, Stropkov, Stará Ľubovňa, Bardejov a Snina (obr. 3).

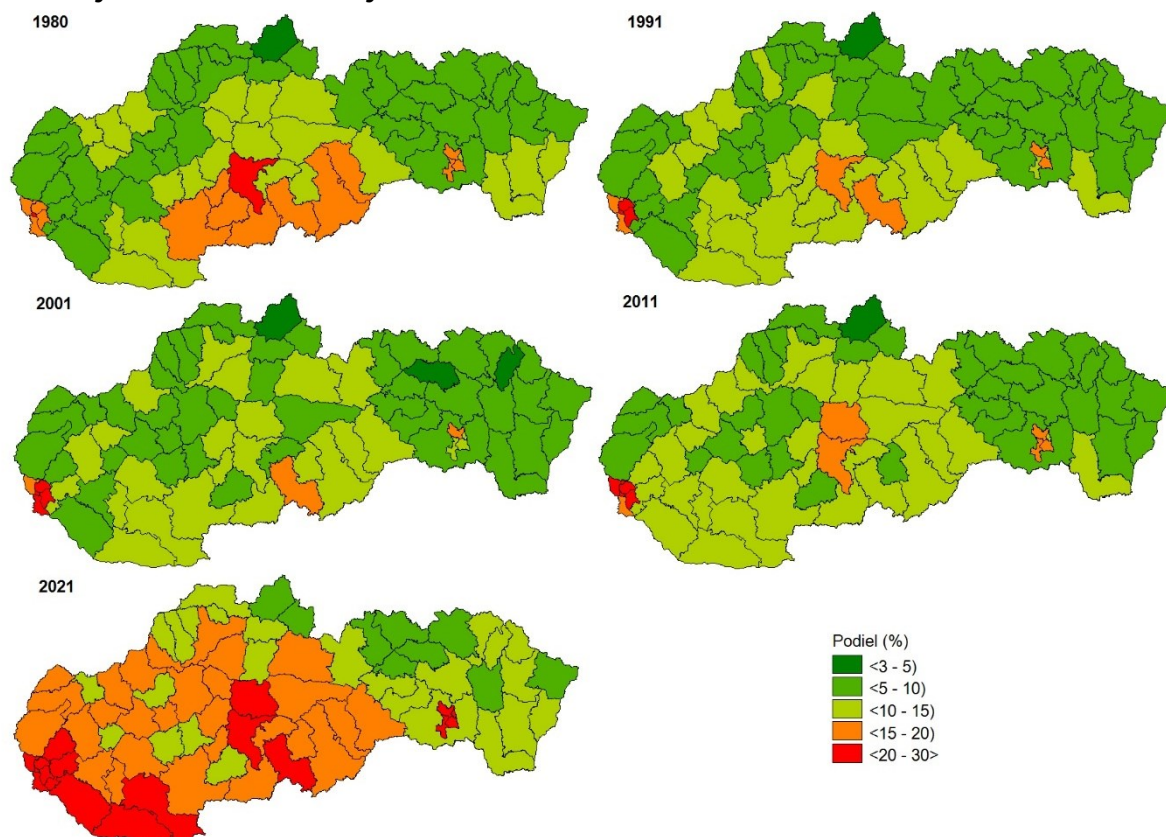
Vo výsledkoch nasledujúcich sčítaní sa postupne prejavoval príklon k dvojdetnej rodine a redukcia vplyvu starších generácií, u ktorých jednodetný model rodiny bol častejší. Na jednej strane tak došlo k zmenšeniu priestoru s nadpriemerným zastúpením žien s jedným dieťaťom a na druhej sa postupne rozširovala najmä na východnom Slovensku oblasť s jeho výrazne podpriemerným podielom. Na juhu stredného Slovenska vďaka tomu podľa sčítania 2001 zostal s viac ako 15 % už len okres Lučenec a v roku 2011 to už nebol ani on. Jednodetnosť sa však stala dôležitým reprodukčným modelom v mestských okresoch Bratislavy a čiastočne aj Košíc. Okrem nich do tejto skupiny patril tiež tradične okres Zvolen, ku ktorému sa pridala aj Banská Bystrica (obr. 3).

Priestor s podpriemerným zastúpením žien s jedným dieťaťom vo veku 50 – 59 rokov sa medzi sčítaniami postupne rozšíril. Išlo pritom predovšetkým o okresy severu stredného (Námestovo, Tvrdošín, Čadca, Bytča) a viaceré celky východného Slovenska. V predposlednom sčítaní 2011 však aj tu pozorujeme určitý mierny nárast a redukciu v porovnaní so sčítaním 2001.

Rastúci trend jednodetnosti potvrdili vo všetkých okresoch Slovenska výsledky posledného sčítania obyvateľov 2021. Najdynamickejšie pritom rástol podiel žien s jedným dieťaťom v niektorých mestských okresoch Bratislavy (I, II, III, V), Košíc (III, IV), ďalej v celkoch v zázemí hlavného mesta (Pezinok, Dunajská Streda, Senec, Malacky), ako aj v niektorých okresoch stredného (Banská Bystrica, Martin), juhozápadného (Šaľa, Galanta, Nové Zámky, Komárno) a južného (Lučenec, Poltár) Slovenska. Celkovo išlo o 18 okresov, v ktorých sa tento nárast pohyboval v rozmedzí 7 – 10 p. b. V ďalších 25 okresoch zväčša západného a čiastočne stredného Slovenska sa jednodetnosť medzi sčítaním 2011 a 2021 vo veku 50 – 59 rokov zvýšila o 5 – 7 p. b. Jednoznačne najnižšie zmeny zaznamenali okresy severu stredného (Námestovo, Ružomberok) a východného (Stará Ľubovňa, Sabinov, Snina, Levoča) Slovenska, kde sa podiel žien s jedným dieťaťom zvýšil len o 0,5 – 2 p. b. V rozmedzí

2 – 3 p. b. sa nachádzalo ešte ďalších 5 okresov z tohto priestoru. Konkrétne zo severu stredného Slovenska to bol Tvrdošín a Dolný Kubín a na východe Slovenska okresy Sobrance, Stropkov a Kežmarok.

Obr. 3: Podiel žien s jedným dieťaťom v okresoch Slovenska vo veku 50 – 59 rokov podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1980 – 2021

Zdroj údajov: ŠÚ SR, SLDB 1980, 1991 a SODB 2001, 2011, 2021; výpočty autora

Vďaka takto priestorovo diferencovanej dynamike rastu jednodetnosti sa ešte viac upevnila pozícia mestských okresov Bratislavy ako priestoru s najčastejším výskytom jednodetného modelu rodiny. Podľa výsledkov sčítania 2021 v bratislavských okresoch podiel žien s jedným dieťaťom vo veku 50 – 59 rokov dosahoval 25 – 29 %. Nad hranicu 20 % sa však dostalo aj ďalších 12 celkov. Zväčša išlo o vyššie identifikované okresy s najrýchlejším rastom. Okrem všetkých okresov Košíc tak sem patrili okresy v zázemí Bratislavy (Pezinok, Senec, Dunajská Streda), juhozápadné okresy Nové Zámky a Komárno, ako aj tradičné centrá jednodetnosti na strednom Slovensku: Zvolen, Banská Bystrica a Lučenec.

Z hľadiska ďalšieho rozdelenia výsledky sčítania 2021 ukázali, že jednodetnosť sa v rozmedzí 15 – 20 % pohybuje celkovo až v 28 okresoch. V podstate ide o väčšinu zostávajúcich celkov na západnom Slovensku a na juhu stredného Slovenska (obr. 3).

Jednoznačne najnižší vplyv si ženy s jedným dieťaťom udržiavajú stále v tradičnom priestore severu stredného Slovenska (Námestovo, Tvrdošín) a vo viacerých okresoch na východe krajiny (Sabinov, Stará Ľubovňa, Bardejov, Kežmarok, Levoča, Vranov nad Topľou, Snina). Uvedených 9 okresov predstavuje podľa sčítania 2021 posledné priestory, kde sa jednodetnosť udržala pod hranicou 10 %. Tesne nad touto úrovňou

(10 – 11 %) sa nachádzali niektoré ďalšie okresy z tohto priestoru (Svidník, Stropkov, Bytča, Sobrance, Dolný Kubín). Vo všeobecnosti tak stále platí, že oblasť severu stredného a väčšina okresov východného Slovenska (s výnimkou Košíc) predstavuje priestor s nízkym zastúpením žien s jedným dieťaťom (obr. 3).

6. DVOJDETNÝ MODEL RODINY V OKRESOCH SLOVENSKA

Výsledky piatich po sebe nasledujúcich sčítaní potvrdili postupne sa prehĺbujúcu preferenciu dvojdetného modelu vo viacerých okresoch Slovenska. Na začiatku 80. rokov vyššie zastúpenie žien s dvomi deťmi môžeme identifikovať najmä v priestore na juhu stredného a západného Slovenska a tiež v mestských okresoch Bratislavy a Košíc. Okrem nich to boli niektoré celky na strednom Slovensku s významnými hospodárskymi centrami (Zvolen, Banská Bystrica, Martin, Liptovský Mikuláš) či prihraničné okresy na západe Slovenska (Skalica, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany). V ich prípade dvojdetný model dosahoval podľa sčítania ľudu 1980 vo veku 50 – 59 rokov 30 – 40 % (obr. 4).

Celkom opačná situácia bola na severe stredného (okresy Kysucké Nové Mesto, Čadca, Námestovo, Tvrdošín) a východného (Kežmarok, Sabinov, Levoča, Stará Ľubovňa) Slovenska, kde podiel žien s dvomi deťmi nedosahoval ani 20 % (obr. 4).

Nasledujúce sčítania priniesli pomerne významné zvyšovanie váhy dvojdetného modelu predovšetkým v oblastiach, v ktorých už na začiatku 80. rokov dosahoval nadpriemerné zastúpenie. Najvýraznejšie sa medzi sčítaním 1980 a 2011 zvýšil podiel žien s dvomi deťmi v okresoch západného a juhozápadného Slovenska. K nim sa pridal okres Košice III a niektoré celky zo stredného Slovenska (Brezno, Detva, Žiar nad Hronom, Partizánske). Celkovo až v 21 okresoch došlo v tomto období k nárastu váhy dvojdetného modelu rodiny o 20 – 27 p. b. Extrémom bol spomínaný okres Košice III, kde bolo zvýšenie o viac ako 32 p. b.

Najmenšiu dynamiku evidujeme najmä v okresoch severu stredného (Námestovo, Dolný Kubín) a v niektorých okresoch východného (Stará Ľubovňa, Vranov nad Topľou) Slovenska, kde sa podiel žien s dvomi deťmi zvýšil od 4 do 10 p. b. Nízkou dynamiku však mali aj ďalšie celky z tohto priestoru (napr. Tvrdošín, Sabinov, Kežmarok, Bardejov) s nárastom v rozmedzí 10 – 11 p. b. Na druhej strane okresy ako Kysucké Nové Mesto a Čadca patrili skôr k celkom s rýchlejšim zvyšovaním podielu dvojdetných rodín.

Keďže zvyšovanie váhy žien s dvomi deťmi bol medzi sčítaniami 1980 a 2011 všeobecný vývojový trend, nastala tak redukcia priestoru s nízkym (do 20 %) a veľmi nízkym (20 – 30 %) podielom. V roku 2011 sa pod hranicou jednej pätiny nachádzal už len okres Námestovo (14 %) a v rozmedzí 20 – 30 % to boli 4 okresy severného (Tvrdošín) a východného (Sabinov, Stará Ľubovňa, Kežmarok) Slovenska.

Posledné intercenzálne obdobie prinieslo určité zmeny. Dynamika rastu už nebola taká vysoká, len v 10 okresoch prírastky dosahovali viac ako 5 p. b. Vo viacerých identifikujeme skôr stagnáciu, keďže zmena v zastúpení žien s dvomi deťmi sa medzi sčítaním 2011 a 2021 pohybovala len od –2 po 2 p. b.

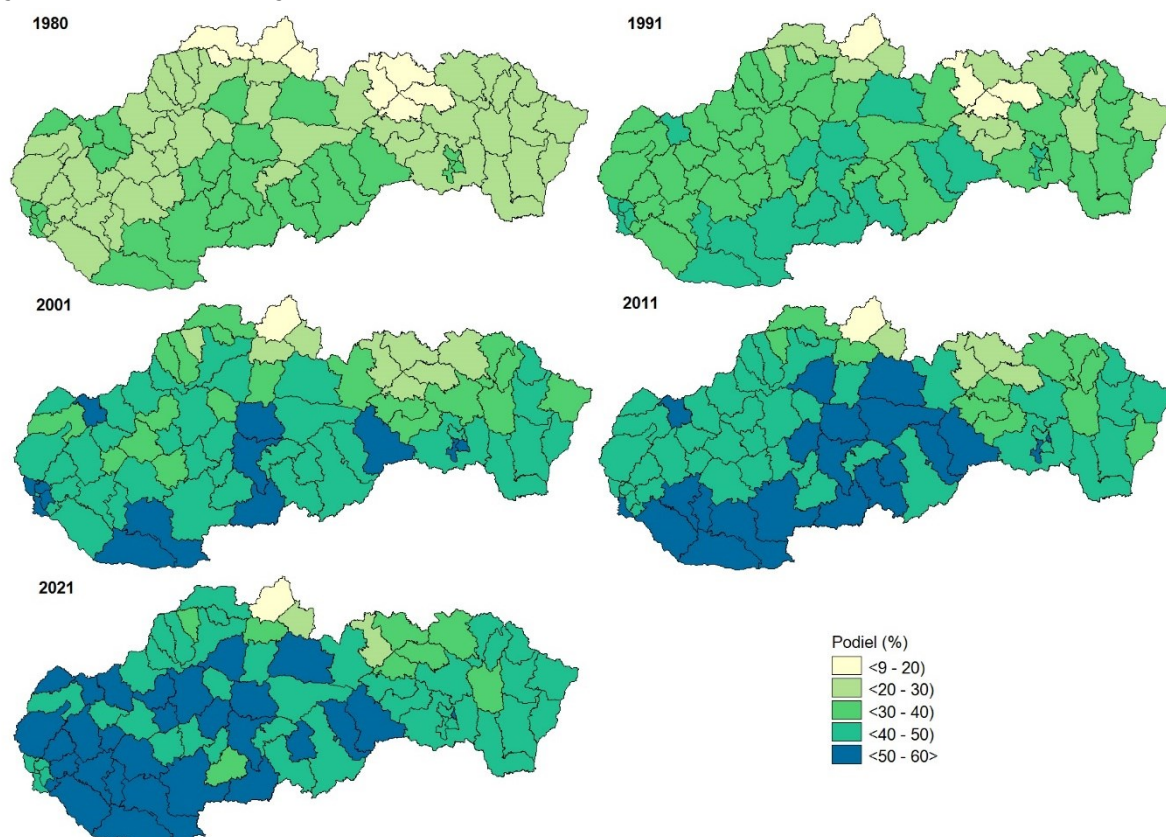
Súčasne prvýkrát zaznamenávame intercenzálny pokles, ktorý sa dotýkal väčšieho počtu okresov. Celkovo síce išlo o 23 celkov, no len v 10 z nich prekročila táto redukcia

hranicu 2 p. b. Išlo pritom predovšetkým o mestské okresy dvoch najväčších miest Slovenska, ako aj niektoré celky na strednom a južnom Slovensku (Zvolen, Lučenec, Krupina, Rožňava, Revúca).

Keďže však vo svojej podstate registrujeme zatiaľ len relatívne malé úbytky, nad hranicou 50 % sa podiel žien s dvomi deťmi podľa sčítania 2021 udržal stále v 28 okresoch, kým v predchádzajúcom cenzu to bolo v 21 celkoch. Z obr. 4 je zrejmé, že ide predovšetkým o súvislý priestor západného a juhozápadného Slovenska. Z neho sa však v dôsledku nárastu bezdetnosti a jednodetnosti vyčlenili všetky bratislavské okresy, čo platí s výnimkou okresu Košice III aj pre metropolu východu. Rovnako nad úroveň 50 % sa podľa sčítania 2021 stále nachádzajú aj viaceré okresy stredného a juhu stredného Slovenska s výnimkou jeho severných celkov (obr. 4).

Celkovo najnižšiu váhu si dvojdetný model rodiny udržiava v okrese Námestovo (18,5 %). S výrazným odstupom nasleduje Tvrdošín (28 %) a Kežmarok (menej ako 29 %), ktoré spoločne ako jediné tri okresy neprekračovali hranicu 30 %. Tesne nad ňou sa nachádzali ďalšie dva okresy východného Slovenska (Sabinov, Stará Ľubovňa), pričom v ďalších 6 z priestoru severu a východu Slovenska (Levoča, Vranov nad Topľou, Dolný Kubín, Bardejov, Bytča) sa váha žien s dvomi deťmi podľa sčítania 2021 pohybovala v rozmedzí 34,5 – 39,5 %. Jediným okresom, ktorý dosahuje nižší ako 40% podiel a nie je z tohto priestoru, je okres Krupina.

Obr. 4: Podiel žien s dvomi deťmi v okresoch Slovenska vo veku 50 – 59 rokov podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1980 – 2021

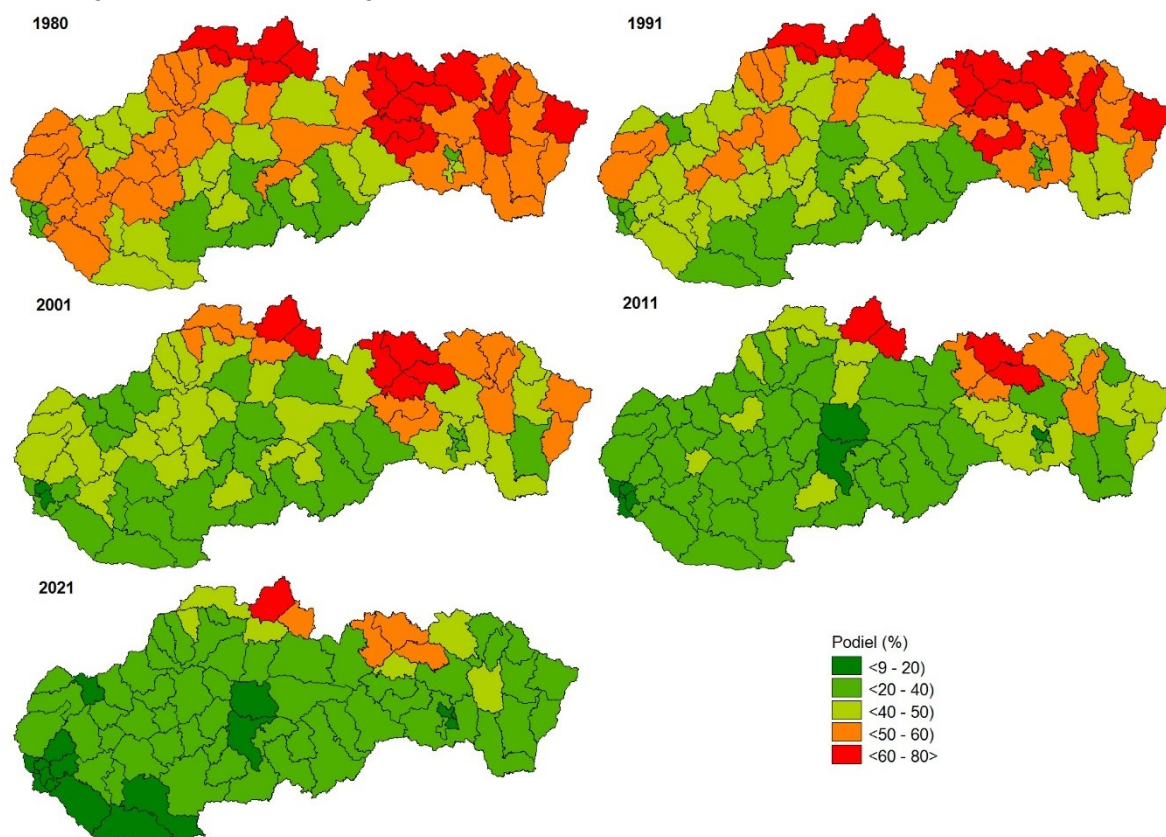
Zdroj údajov: ŠÚ SR, SLDB 1980, 1991 a SODB 2001, 2011, 2021; výpočty autora

7. ŽENY S TROMI A VIAC DEŤMI V OKRESOCH SLOVENSKA

Sčítanie ľudu z roku 1980 ukázalo, že rodiny s tromi a viac deťmi mali nadpolovičné zastúpenie až v 49 okresoch Slovenska. Jednoznačne najvyššiu váhu pritom bolo možné identifikovať v okresoch Námestovo, Sabinov a Tvrdošín, kde prekročovali hranicu 70 %. V ďalších 12 celkoch zväčša na severe stredného a východného Slovenska (obr. 5) sa ich podiel pohyboval v rozmedzí 60 – 69 %. Celkom opačná situácia už bola v mestských okresoch Bratislavy a čiastočne aj Košíc (Košice I), kde sa podiel žien s tromi a viac deťmi podľa výsledkov sčítania 1980 dostal pod hranicu 40 %. Do tejto skupiny patrili aj niektoré okresy juhu stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Levice, Lučenec) a tiež okres Zvolen. Len o niečo viac ako 40 % pritom dosahovali aj niektoré ďalšie okresy v tomto priestore, napríklad okres Banská Bystrica a Rožňava.

Vývoj v ďalších intercenzálnych obdobiach však výrazným spôsobom zredukoval oblasti s nadpriemerným zastúpením rodín s tromi a viac deťmi. Postupne tak získali prevahu celky s menej ako 30 %. Kým v sčítaní 1980 do tejto skupiny nepatrili ani jeden okres, v roku 1991 to bolo 7 okresov a podľa sčítania 2011 už dokonca 27 okresov. Išlo v podstate o takmer súvislý priestor západného a stredného Slovenska s výnimkou jeho severných častí (obr. 5). Okrem toho sa postupne formovali aj celky, v ktorých podiel žien s tromi a viac deťmi vo veku 50 – 59 rokov nedosahoval ani jednu pätinu. Prvým bol okres Bratislava I v roku 1991.

Obr. 5: Podiel žien s tromi a viac deťmi v okresoch Slovenska vo veku 50 – 59 rokov podľa výsledkov sčítaní obyvateľov 1980 – 2021

Zdroj údajov: ŠÚ SR, SLDB 1980, 1991 a SODB 2001, 2011, 2021; výpočty autora

V sčítaní 2001 k nemu pribudli okresy Bratislava II a III a podľa sčítania 2011 aj ostatné dva mestské okresy spoločne s okresmi Zvolen, Banská Bystrica a Košice I. Údaje z posledného sčítania 2021 ukazujú, že tento súbor sa opätovne rozrástol a novými členmi sa stali Košice III a IV, ďalej celky v zázemí hlavného mesta (Senec, Pezinok, Dunajská Streda), ako aj ďalšie okresy na juhozápade (Nové Zámky, Komárno) a západe (Myjava) Slovenska. Na strednom Slovensku k dvojici Zvolen a Banská Bystrica pribudol okres Martin. Celkovo je to už 16 okresov, v ktorých podiel žien s tromi a viac deťmi klesol pod hranicu 20 %.

Prevaha dvojdetného modelu rodiny postupne spôsobila, že nad hranicou 50 % z pôvodných 49 okresov do sčítania 2011 zostalo len 9 okresov a podľa výsledkov posledného sčítania 2021 to už je dokonca len 5 okresov. Dlhodobu prítomnosť ide o populácie na severe stredného a východného Slovenska. Najvyššie zastúpenie prítom podľa sčítania 2021 dosahovali ženy s tromi a viac deťmi v okrese Námestovo (67,5 %), Tvrdošín (55 %), ku ktorým sa s 53 – 54 % pripájali celky na východnom Slovensku (Sabinov, Stará Ľubovňa, Kežmarok). Ďalších 6 okresov (Levoča, Vranov nad Topľou, Bardejov, Dolný Kubín, Bytča, Čadca) patriacich do tohto priestoru sa pohybovalo v rozpätí 40 – 49 % (obr. 5).

8. ZÁVER

Proces plodnosti na Slovensku prešiel po druhej svetovej vojne významnými zmenami, ku ktorým sa po roku 1989 pridali aj viaceré dôležité a historicky jedinečné transformačné posuny. Kým sčítania 1980 až 2001 zachytávali najmä generácie žien kompletizujúce veľkosť svojej rodiny v období minulého politického režimu, sčítanie 2011 a najmä posledný census z roku 2021 už umožňujú hlbšie analyzovať v generačnej perspektíve prvé znaky transformácie reprodukcie prejavujúcej sa v slovenskej spoločnosti od začiatku 90. rokov. K jej hlavným znakom pritom patrí predovšetkým odmietnutie modelu skorého a takmer univerzálneho materstva, skorej kompletizácie veľkosti rodiny orientovanej predovšetkým na dve deti (Potančoková, 2011; Šprocha & Tišliar, 2016).

Získané výsledky najmä z posledných sčítaní 2011 a 2021 potvrdzujú, že uvedené zmeny sa dotkli všetkých okresov Slovenska. Hlavnou vývojovou líniou bol postupný pokles realizovanej plodnosti, zníženie podielu žien s tromi i viac deťmi a v posledných sčítaniach aj nárast váhy bezdetných a žien s jedným dieťaťom.

Na druhej strane aj napriek týmto generálnym zmenám, stále môžeme na Slovensku identifikovať významné priestorové rozdiely. So všeobecným poklesom konečnej plodnosti súviselo aj znižovanie priestoru s nadpriemernou intenzitou rodenia detí na Slovensku. Dlhodobu išlo o viaceré okresy severu stredného a východného Slovenska. Podľa posledného sčítania 2021 však na severe stredného Slovenska sem patrí už len okres Námestovo a Tvrdošín. Hlavná oblasť nadpriemernej plodnosti sa tak formuje predovšetkým v priestore niektorých východoslovenských okresov. Opačná situácia je najmä v mestských okresoch Bratislavy, Košíc a v okrese Banská Bystrica. K nim sa pripájajú ďalšie celky západného a juhozápadného Slovenska spolu s niektorými okresmi na strednom Slovensku, v ktorých konečná plodnosť podľa sčítania 2021 už nedosahuje ani hranicu 2 detí na ženu.

Vyššia bezdetnosť je spojená najmä s priestorom hlavného mesta, niektorými okresmi Košíc, ale aj okresom Prešov, Banská Bystrica, Ružomberok a Dolný Kubín. Celkovo však výsledky sčítania 2021 ukázali, že vzhľadom na všeobecný rast bezdetnosti došlo k pomerne významnej priestorovej homogenizácii v spojitosti s podielom bezdetných žien na Slovensku.

Jednodetný model rodiny je rovnako ako v predchádzajúcom prípade podľa sčítania 2021 najčastejším prvkom v reprodukčných dráhach žien v hlavnom meste. Vyššiu váhu dosahuje aj v niektorých okresoch jeho zázemia či na juhozápade a na strednom Slovensku v dvojici okresov Zvolen a Banská Bystrica. Opačná situácia pretrváva stále na severe stredného a vo viacerých celkoch východného Slovenska.

Výsledky sčítania 2021 tiež ukazujú, že ženy s dvomi deťmi prevládajú predovšetkým na západnom a juhozápadnom Slovensku. Výnimkou sa však v tomto priestore stávajú bratislavské okresy.

Výraznou redukciou prešiel v okresných populáciách aj model rodiny s tromi a viac deťmi. Podľa sčítania 2021 zostalo len niekoľko okresov na severe stredného a východného Slovenska s nadpriemerným zastúpením tohto reprodukčného bez delenia modelu. Nadpolovičný podiel sa pritom zachoval už len v 5 okresoch na severe stredného a východného Slovenska, kým ešte na začiatku 90. rokov ho bolo možné identifikovať až v 31 okresoch.

Príspevok je výsledkom projektu VEGA 2/0062/26 Kam smeruje plodnosť na Slovensku? Analýza transformácie plodnosti a stochastické simulácie jej vývoja do roku 2050 a APVV-23-0062 Depopulácia a destabilizácia? Prognózy a simulácie demografického vývoja SR do konca 21. storočia a modelovanie jeho vybraných dopadov.

So zámerom vylúčiť konflikt záujmov Branislav Šprocha ako autor článku neparticipoval na per rollam komunikácii a rokovaníach redakčnej rady časopisu Slovenská štatistika a demografia vo veciach týkajúcich sa tohto článku.

LITERATÚRA

- Bleha, B., Vaňo, B., & Bačík, V. (Eds.). (2014). *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Geografika.
- Botiková, M. (1997). Regulácia pôrodnosti. In M. Botiková, S. Švecová, & K. Jakubíková (Eds.), *Tradície slovenskej rodiny* (pp. 148 – 160). VEDA.
- Ďurček, P., & Šprocha, B. (2017). Centrá a zázemia funkčných mestských regiónov na Slovensku optikou kohortnej plodnosti. *Geografický časopis/Geographical Journal*, 69(3), 225 – 244.
- Ďurček, P., & Šprocha, B. (2019). Transformation of fertility in Slovakia in the context of differences between center and hinterland. *Geografie*, 124(3), 281 – 313. <https://doi.org/10.37040/geografie2019124030281>
- Katuša, M., & Šprocha, B. (2015). Regionálna diferenciácia plodnosti na Slovensku v kohortnom pohľade: Na príklade výsledkov sčítaní obyvateľov 1991, 2001 a 2011. In M. Klobučník & M. Szabo (Eds.), *Transformácia slovenskej spoločnosti vo svetle výsledkov posledných troch populačných cenzov: Zborník príspevkov z 15. Slovenskej demografickej konferencie* (pp. 76 – 86). Štatistický úrad Slovenskej republiky.

- Potančoková, M. (2008a). Intenzita a časovanie plodnosti na Slovensku – Štandardné a očistené ukazovatele plodnosti. *Slovenská štatistika a demografia*, 18(4), 54 – 69.
- Potančoková, M. (2008b). *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950 – 2007 v generačnom pohľade*. INFOSTAT.
- Potančoková, M. (2011). Zmena reprodukčného správania populácie Slovenska po roku 1989: Trendy, príčiny a dôsledky. In M. Piscová (Ed.), *Desaťročia premien slovenskej spoločnosti* (pp. 142 – 159). VEDA.
- Sobotka, T., Zeman, K., Lesthaeghe, R., & Frejka, T. (2011). *Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application* (European Demographic Research Papers No. 2-2011). Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2016). *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- Šprocha, B., & Ďurček, P. (2018). Odkladanie materstva na Slovensku v generačnej perspektíve. *Sociológia*, 50(5), 550 – 575.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2018). *100 rokov obyvateľstva Slovenska: Od vzniku Československa po súčasnosť*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- Šprocha, B. (Ed.), Bleha, B., Garajová, A., Pilinská, V., Mészáros, J., & Vaňo, B. (2019). *Populačný vývoj v krajoch a okresoch Slovenska od začiatku 21. storočia*. INFOSTAT. Prognostický ústav SAV.
- Šprocha, B. (2023). Plodnosť žien na Slovensku vo výsledkoch Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2021. *Slovenská štatistika a demografia/Slovak Statistics and Demography*, 33(1), 22 – 36.
- Vaňo, B., Jurčová, D., Mészáros, J., Srb, V., Velická, M., & Žirko, M. (2001). *Obyvateľstvo Slovenska 1945 – 2000*. INFOSTAT.

RESUMÉ

Článok analyzuje dlhodobé regionálne rozdiely v konečnej plodnosti a paritnej štruktúre žien na Slovensku na základe údajov z piatich sčítaní obyvateľov realizovaných v rokoch 1980 až 2021. Výskum sa zameriava na ženy vo veku 50 – 59 rokov a skúma zmeny v úrovni konečnej plodnosti, bezdetnosti, jednodetnosti, zastúpení dvojdetného modelu a rodín s tromi a viac deťmi na úrovni okresov.

Článok poukazuje na to, že reprodukčné správanie na Slovensku prešlo výraznými zmenami po druhej svetovej vojne, najmä po roku 1989. Staršie generácie ukončovali reprodukciu počas socialistického obdobia, keď dominovalo skoré a takmer univerzálne materstvo a model dvojdetnej rodiny. Po postsocialistickej transformácii sa však reprodukčné správanie posunulo smerom k odkladaniu rodičovstva, rastúcej bezdetnosti a zvyšujúcemu sa podielu žien s jedným dieťaťom. Štúdia zdôrazňuje, že kohortové ukazovatele plodnosti poskytujú presnejší obraz o reálnych reprodukčných výsledkoch, pretože zachytávajú ukončené reprodukčné dráhy namiesto dočasných zmien v časovaní pôrodov.

Analýza je založená na anonymizovaných mikroúdajoch zo sčítaní obyvateľov z rokov 1980, 1991, 2001, 2011 a 2021. Ukazovatele plodnosti boli rekonštruované na základe veku žien a počtu živonarodených detí. Analýza na úrovni okresov umožňuje identifikovať dlhodobé priestorové rozdiely v plodnosti na Slovensku. Článok zároveň upozorňuje na niektoré obmedzenia kohortových údajov zo sčítania, ako sú selektívna úmrtnosť, migrácia, retrospektívne vykazovanie údajov či nemožnosť vypočítať vekovo špecifické miery plodnosti.

Jedným z hlavných zistení je dlhodobý pokles konečnej plodnosti vo väčšine slovenských okresov. V roku 1980 boli najvyššie hodnoty plodnosti sústredené najmä

v severnom strednom a východnom Slovensku. Najvyššiu plodnosť dosahoval okres Námestovo s hodnotou 4,6 dieťaťa na jednu ženu, zatiaľ čo mestské okresy Bratislavy vykazovali plodnosť len mierne nad úrovňou dvoch detí na ženu. V nasledujúcich desaťročiach plodnosť kontinuálne klesala, najvýraznejšie v okresoch s historicky najvyššou plodnosťou. Do roku 2021 zostalo nad hranicou troch detí na ženu už iba Námestovo, pričom hlavným priestorom s nadpriemernou plodnosťou sa stalo východné Slovensko. Najnižšie hodnoty plodnosti boli zaznamenané v Bratislave, Košiciach a Banskej Bystrici.

Štúdia dokumentuje aj zmeny v bezdetnosti a vo veľkosti rodín. V roku 1980 bola vyššia bezdetnosť typická najmä pre Bratislavu a Košice, zatiaľ čo východné Slovensko vykazovalo nižšie hodnoty. Hoci bezdetnosť spočiatku mierne klesala, po roku 2001 začala opäť narastať. V roku 2021 sa vo väčšine okresov pohybovala na úrovni 7 – 10 %, čo naznačuje rastúcu priestorovú homogenizáciu. Výrazne vzrástol aj podiel jednodetných rodín, najmä v Bratislave, Košiciach a suburbanizovaných okresoch. V Bratislave tvorili ženy s jedným dieťaťom až 25 – 29 % žien vo veku 50 – 59 rokov.

Článok zároveň potvrdzuje historickú dominanciu modelu dvojdetnej rodiny, predovšetkým v západnej časti Slovenska, hoci v poslednom období sa daný model v tomto priestore oslabuje. Podiel žien s tromi a viac deťmi sa, naopak, výrazne znížil. Viacdetné rodiny zostali najčastejšie v severnom a východnom Slovensku, no v západných a mestských okresoch hlavného mesta sa stali pomerne zriedkavými. Celkovo štúdia ukazuje, že transformácia plodnosti zasiahla všetky slovenské okresy, pričom sa prejavuje kombinácia celoštátnej konvergenencie reprodukčného správania a pretrvávania významných regionálnych demografických rozdielov.

RESUME

The article analyses long-term regional differences in completed cohort fertility and parity structure among women in Slovakia using data from five population censuses conducted between 1980 and 2021. The study focuses on women aged 50–59 and examines district-level changes in completed fertility, childlessness, one-child families, the two-child family model, and families with three or more children.

The article highlights that fertility behaviour in Slovakia underwent substantial changes after the Second World War and especially after 1989. Older cohorts completed their reproduction during the socialist period, when early and nearly universal motherhood and the two-child family model predominated. Following the post-socialist transformation, fertility patterns shifted toward delayed parenthood, increasing childlessness, and an increasing share of one-child families. The study emphasizes that cohort fertility indicators better reflect the actual reproductive outcomes because they capture completed reproductive histories rather than temporary changes in fertility timing.

The analysis is based on anonymized census microdata from 1980, 1991, 2001, 2011, and 2021. Fertility indicators were reconstructed using information on women's age and number of live-born children. The district-level approach enables identification of long-term spatial differences in fertility across Slovakia. The article also draws attention to several limitations of census-based cohort data, including selective mortality, migration, retrospective reporting, and the inability to calculate age-specific fertility rates.

One of the main findings is the long-term decline in completed cohort fertility in nearly all Slovak districts. In 1980, the highest fertility levels were concentrated primarily in northern central and eastern Slovakia. The district of Námestovo recorded the highest

fertility, at 4.6 children per woman, whereas urban districts of Bratislava had fertility levels only slightly above two children per woman. Over the following decades, fertility declined continuously, particularly in districts with the historically highest fertility. By 2021, Námestovo was the only district remaining above three children per woman, while eastern Slovakia became the main region with above-average fertility. The lowest fertility levels were recorded in Bratislava, Košice, and Banská Bystrica.

The study also documents changes in childlessness and family size. In 1980, higher levels of childlessness were observed mainly in Bratislava and Košice, while eastern Slovakia exhibited lower levels. Although childlessness initially declined, it increased again after 2001. By 2021, childlessness in most districts ranged between 7% and 10%, suggesting increasing spatial homogenisation. One-child families, also increased significantly after 2001, especially in Bratislava, Košice, and suburban districts. In Bratislava, women with one child represented up to 25–29% of women aged 50–59 years.

The article further confirms the historical dominance of the two-child family model, particularly in western Slovakia, although this model weakened recently in large urban centres. At the same time, the share of women with three or more children declined substantially. Large families remained most common in northern and eastern Slovakia but became relatively rare in western Slovakia and urban districts of the capital city.

Overall, the study demonstrates that fertility transformation has affected all Slovak districts and has been characterized by a combination of nationwide convergence in fertility behaviour and the persistence of significant regional demographic differences.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Doc. RNDr. PhDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a geodemografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia a v roku 2021 sa na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave habilitoval v odbore humánna geografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra pri INFOSTAT-e a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. V roku 2015 sa stal vedúcim Výskumného demografického centra. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania a ich vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa zameriava na analýzu vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a otázky konštrukcie populačných prognóz.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com